

Роман ЛЕХНЮК

ЦЕРКВА В БАЧЕННІ УКРАЇНСЬКИХ КОНСЕРВАТИВНИХ СЕРЕДОВИЩ У ГАЛИЧИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Початок ХХ ст. став кризовим періодом для українських консервативних середовищ Галичини, які втрачали вплив у суспільстві. Ця тенденція знайшла відображення у полеміці й практиці консерваторів щодо ролі Церкви в суспільстві, яка відбувалася на тлі секуляризації суспільного простору. І русофіли, і християнські суспільники, позиціонуючи себе як світські політичні сили, шукали опору в духовенстві – наголошували на його ролі в історії, вихованні молоді, збереженні соціальних і моральних устоїв. У самій Церкві не було єдиного бачення способів подолання кризи, відновлення колишнього авторитету і впливу на суспільство. У статті йдеться про критичне протиріччя русофільської традиції й ідентичності, коли звичай опори на клір як провідника суспільства вступив у конфлікт з ідентичністю через перетворення Греко-католицької церкви на національну українську установу. Через організаційні хиби і несприятливу політичну кон'юктуру зазнали невдачі й сподівання християнських суспільників знайти підтримку серед духовенства. Єдиним консервативним середовищем, яке успішно трансформувалося відповідно до нових викликів, була Греко-католицька церква – завдяки заходам митрополита Андрея Шептицького, зміцненню внутрішньої єдності парафіяльного духовенства, зростанню його душпастирської активності при збереженні традиційно активної ролі в громадському житті. Важливим чинником модернізації Церкви стало суттєве зменшення патерналізму, чого не вдалося зробити іншим консервативним середовищам.

Ключові слова: консерватизм, Греко-католицька церква, русофіли, християнсько-суспільний рух, Галичина.

Консервативне світосприйняття у другій половині ХІХ ст. було невід'ємною складовою української суспільно-політичної думки в Галичині. Протягом тривалого часу консерватори зі середовища вищої ієрархії Греко-католицької церкви (далі: ГКЦ) і русофілів утримували політичний і культурний провід національного розвитку. У 1890-х роках у результаті українсько-австрійсько-польського компромісу, відомого як «нова ера», на політичну сцену вийшло ще одне консервативне угруповання – християнсько-суспільний рух на чолі з Олександром Барвінським. Злам ХІХ–ХХ ст. став складним часом для українських консервативних середовищ: відбувалася стрімка секуляризація суспільно-політичного простору, політика набирала характеру масового руху, зростала популярність Радикальної партії, чії програмні засади йшли врозріз із традиційними цінностями. Це поставило під загрозу позицію Церкви як провідника українства, а русофілів і християнських суспільників – перед загрозою втрати політичних позицій.

Підґрунтям консерватизму є визнання важливості Церкви в житті суспільства. Тому вивчення оцінки русофілами, християнськими суспільниками і духовенством

ролі й місця Церкви у кризовій для неї і консерватизму загалом ситуації дасть змогу зрозуміти, як консерватори реагували на нові виклики, що ставили під загрозу чимало традиційних цінностей. Метою цього дослідження є проаналізувати уявлення ролі й місця Церкви в суспільному просторі трьома українськими консервативними середовищами в умовах падіння авторитету і популярності традиційного світосприйняття. Задля досягнення поставленої мети необхідно окреслити загальні теоретичні засади підходу кожного із середовищ до цього питання; дослідити роль традиції у сприйнятті Церкви консерваторами; визначити етичні норми, на які вони опиралися; проаналізувати пов'язаність світських середовищ русофілів і християнських суспільників із духовенством, у тому числі їх взаємовідносини з вищою ієрархією ГКЦ; виокремити політичні й культурні питання, пов'язані з дискусіями навколо Церкви і всередині неї; оцінити результати діяльності й тенденції розвитку консервативних середовищ.

Тема українського консерватизму в австрійській Галичині не є новою в історіографії. Про різні аспекти русофільства писали Анна Вероніка Вендланд¹, Олена Аркуша та Мар'ян Мудрий², Ірина Орлевич³, Олексій Сухий⁴ та ін. Український християнсько-суспільний рух в Галичині досліджували Тарас Антошевський⁵, Олена Аркуша⁶, Андрій Кліш⁷, Мар'ян Мудрий⁸. Про взаємодію митрополита Андрея Шептицького з галицькими політичними колами йдеться у статті Василя Расевича⁹,

¹ *Вендланд А. В.* Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією і Росією, 1818–1915 / [пер. з нім. Х. Назаркевич; наук. ред. М. Мудрий]. – Львів, 2015.

² *Аркуша О., Мудрий М.* Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип. 34. – С. 231–268.

³ *Орлевич І.* Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). – Львів, 2000; *Її жс.* Взаємини греко-католицької ієрархії та русофільських товариств Галичини (XIX – початок XX століть) // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів, 2007. – Кн. I. – С. 672–684.

⁴ *Сухий О.* Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). – Львів, 2003.

⁵ *Антошевський Т.* До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (90-і рр. XIX ст. – 1914 р.). – Львів, 1997.

⁶ *Аркуша О.* Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство «Руська громада» // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка. На пошану проф. К. Кондратюка. – Львів, 2004. – С. 63–99.

⁷ *Кліш А.* Кирило Студинський та християнсько-суспільний рух у Галичині (кінець XIX – початок XX ст.) // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк, 2006. – № 1. – С. 30–36; *Його жс.* Політична діяльність християнсько-консервативної течії наприкінці XIX – на початку XX ст. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.uagate.com/wp-content/uploads/2014/04/Klish.pdf>.

⁸ *Мудрий М.* Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ; Львів, 2004. – Т. I. – С. 421–440.

⁹ *Расевич В.* Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900–1918 роки) // Ковчег. Науковий збірник з церковної історії. – Львів, 2000. – Ч. 2. – С. 212–223.

постать єпископа Григорія Хомишина досліджував Олег Єгрешій¹⁰, проблемі участі парафіяльного духовенства в суспільно-політичних процесах приділив увагу Назар Кісь¹¹, постать митрополита Сильвестра Сембратовича є центральною у студіях Ірини Антоняк¹². Утім, питання про те, як консерватори бачили роль і місце Церкви у політичних процесах, ще не ставало об'єктом дослідження. Як наслідок, не проводилося порівняльного аналізу ставлення до цього питання різних консервативних середовищ із виділенням спільних і відмінних ознак, поясненням їх суті, причин і наслідків.

Основу джерельної бази дослідження складають матеріали періодичних видань, що представляли точку зору християнських суспільників (газета «Руслан») і русофілів (часопис «Галичанин»). Дописи, повідомлення і дискусії, вміщені на їх шпальтах, розкривають консервативне бачення ролі і місця Церкви в суспільстві на початку ХХ ст. Іншим важливим джерелом з-поміж періодичних видань є друкований василіянами у Львові журнал «Нива», в якому міститься значна кількість аналітичних статей на актуальні для свого часу політичні й культурні теми життя Церкви. Приділено увагу, зокрема, таким важливим теоретичним питанням, як поняття католицького світогляду, проблемі модернізму всередині Церкви та ін. При дослідженні русофільського світогляду важливими є публіцистичні праці, авторами яких були ідеологи цього руху¹³. Погляд на досліджуване питання митрополита Андрея Шептицького дають змогу відтворити його пастирські послання¹⁴.

Русофіли: ідентичність проти традиції

Ставлення русофілів до Церкви впливало насамперед з їх розуміння ідентичності. Східний церковний обряд – один із трьох її стовпів, поряд з етимологічним правописом та історичною традицією Київської Русі і Галицько-Волинського князівства. Кожна з цих складових була традицією, зазіхання на яку викликало рішучий спротив. На їх основі було сформоване уявлення про «національное и культурное единство всего русского народа», під яким мали на увазі спільність тисячолітнього культурного простору і надбань¹⁵. Це показує важливість для русофілів культури поряд із традицією. На шпальтах газети «Галичанин», як і в публіцистичних русофільських

¹⁰ *Єгрешій О.* Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. – Івано-Франківськ, 2006.

¹¹ *Кісь Н.* Греко-католицька церква в суспільно-політичних дискусіях у Галичині на початку ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав. – Львів, 2011; *Його ж.* Участь парохіального греко-католицького кліру у громадсько-політичному житті. Партійна риторика початку ХХ століття (1900–1914) // *Історія релігій в Україні. Наук. щорічник.* – Львів, 2009. – Кн. 1. – С. 375–384.

¹² *Антоняк І.* Львівський собор Греко-католицької церкви 1891 р. // *Історія релігій в Україні: науковий щорічник.* – Львів, 2008. – Кн. 1. – С. 160–171.

¹³ *Мончаловській О.* Главныя основы русской народности. – Львовь, 1904; *Його ж.* Литературное и политическое украинофильство. – Львовь, 1898.

¹⁴ *Шептицький Андрей.* Пастирські послання 1899–1914 рр. / [упор. О. Гайова, Р. Тереховський]. – Львів, 2007. – Т. 1.

¹⁵ *Мончаловській О.* Главныя основы русской народности... – С. 9.

виданнях, регулярними є згадки про заслуги церковної ієрархії та парафіяльного духовенства в історії Галичини¹⁶.

У другій половині XIX ст. провід українського руху належав насамперед вищій церковній ієрархії, а на місцях чи не єдиними його організаторами були парафіяльні священики. Русофіли, значна частка яких була представниками або ж вихідцями з цього соціального стану й ототожнювала себе з усією українською політикою в Галичині другої половини XIX ст.¹⁷, хоч і визнавали подекуди помилки церковного проводу¹⁸, втім такий стан речей залишався для них цілком бажаним і на початку XX ст.: «Особенное значение представляет нынѣ церковь для насъ, живущихъ въ Галицкой Руси... Въ борьбѣ съ сильными противностями является опять церковь самой отличной нашей помощницею. Подобно какъ путешественникъ, окруженный стаею собакъ, опершись о пень дерева, размахиваетъ на всѣ стороны палкой, – такъ Галицкая Русь, опершись сильно о свою церковь, до сихъ поръ успѣшно отражаетъ всѣ нападенія. Упадеть пень, а собаки непременно погрызутъ путешественника; упадетъ русская церковь, а Галицкая Русь покончитъ свое національное существованіе и пойдетъ въ в поминальную книгу в историческіе аннали»¹⁹.

Так окреслена роль Церкви відповідала як русофільській ідентичності, так і традиції. Втім, на початку XX ст. виникли й загострювалися розбіжності між «ідеальною схемою», продиктованою традицією, і реальною ситуацією, яка суперечила русофільській ідентичності. До ідеалу мало привести поєднання кількох складових: виховання молоді відповідно до норм християнської моралі, базування на традиціях східного церковного обряду, активна праця парафіяльного духовенства. Русофіли прагнули активно долучати до навчального процесу священиків, обґрунтовуючи це історичними заслугами духовенства у справах освіти²⁰. Іншими причинами, які вказували на потребу посилити релігійне виховання молоді, вважали занепад моральності в навчальних закладах, що зумовлював радикалізм і зневагу до авторитетів²¹. Насамперед

¹⁶ Мончаловській О. Литературное и политическое украинофильство... – С. 69. Показовим є допис з «Галичанина»: «Старая то и общеизвѣстная а часто повторяемая истина, що русская церковь и русскій обрядъ играли и играютъ въ національно политической жизни нашего народа самую важную роль. Во времена исторической Польши, церковь и обрядъ дали русскому народу силу перенести мужественно тяжелое пятисотлѣтнее иго... Смѣло можна утверждать, что русская церковь въ эти тяжелыя времена спасла русскій народъ отъ национальной гибели» [О русской церкви и ея духовенстве // Галичанинъ (Львів). – 1903. – Ч. 171. – 31 липня (13 серпня)].

¹⁷ Мончаловській О. Литературное и политическое украинофильство... – С. 69.

¹⁸ Наприклад, визнавалася «клерикальна вузькість», переважання «емпіричного політиканства» над реальною просвітньою роботою серед населення (Там само).

¹⁹ О русской церкви и ея духовенстве // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 171. – 31 липня (13 серпня). «Русская церковь и русская народность – то двое и одно; возьмите одно, а не будете другого. Русская церковь – то не лишь знамя вѣры, но и крѣпость и забороло русской народности» [Постройка церкви и Общество им. св. Петра // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 39. – 18 лютого (3 березня)].

²⁰ Николаевичъ. Школа а религія // Галичанинъ. – 1905. – Ч. 33. – 11 (24) лютого.

²¹ Педагогъ. Недостатки нынѣшней воспитательной системы // Галичанинъ. – 1905. – Ч. 18. – 23 січня (5 лютого); Причини и послѣдствія убійства намѣстника // Галичанинъ. – 1908. – Ч. 75. – 1 (14) квітня.

звинувачували в цьому лібералів і націоналістів²². Для боротьби з ними русофіли висунули концепцію єдності священика й учителя в навчально-виховному процесі, що мало забезпечити молодь міцною вірою, зразковою моральністю і любов'ю до ближнього²³. Однак у русофільських уявленнях стосовно досконалої освітньої системи залишався дискусійний момент, пов'язаний з небажаною участю молоді в політичних процесах. Традиційним означенням такої діяльності серед гімназистів і студентів був «пайдократизм»²⁴. Усе ж для вихованців навчальних закладів зберігали деякі «вольності», наприклад, заохочували їх до діяльності на ниві культури²⁵.

Загалом менторські нотки були характерними для русофільських текстів на будь-яку тему. Значну увагу вони приділяли соціальному й культурному становищу селянства. Аналіз періодики свідчить про розуміння русофілами потреби «органічної праці» й активної роботи серед населення, але без його активного залучення до політичних заходів²⁶. Але навіть таке розуміння поєднувалося зі зверхнім ставленням до селян, що видно як у накиданні їм «русской» ідентичності²⁷, так і у формулюванні заголовків газетних дописів, як-от «Честолюбіє нашого крестьянства»²⁸ чи «Неопрятность крестьянь»²⁹, при чому в текстах мету публікації визначали як «научити нашего простолюдина опрятности»³⁰. Траплялося подекуди зверхнє ставлення духовенства або ж вихідців з-поміж нього до представників селянської верстви³¹. Вочевидь це було продовженням давнішої традиції, пов'язаної з роллю Церкви в суспільстві, яку зобразив Іван Франко у своїх творах і яку, на прикладі цих творів, проаналізувала А. В. Вендланд³². На закиди в аристократизмі русофіли реагували ствердно, окреслюючи свій аристократизм як «ідейний», ґрунтований на моральних ідеалах³³. За умов переходу до масової політики вони скептично оцінювали ефективність таких

²² Під поняттям «націоналізму», зазвичай, мали на увазі український модерний національний рух з його чіткою національною визначеністю, а отже – несприйняттям русофільства. Стосовно критики націоналізму, лібералізму і радикалізму в контексті освітньої системи див.: Атеизмъ въ гимназіи // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 70. – 27 березня (9 квітня); Николаевичъ. Недостатки педагогіки // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 105. – 11 (24) травня; Николаевичъ. Школа а религія // Галичанинъ. – 1905. – Ч. 33. – 11 (24) лютого; Причины и послѣдствія убійства намѣстника // Галичанинъ. – 1908. – Ч. 75. – 1 (14) квітня.

²³ Николаевичъ. Школа а религія // Галичанинъ. – 1905. – Ч. 33. – 11 (24) лютого.

²⁴ Николаевичъ. Недостатки педагогіки // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 105. – 11 (24) травня.

²⁵ Николаевичъ. Въ дѣлѣ школьной молодежи // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 151. – 8 (21) липня.

²⁶ Див., напр.: Простыя пожеланія съ Новым годомъ // Галичанинъ. – 1906 (1907). – Ч. 284. – 31 грудня (13 січня); Пора организовать // Галичанинъ. – 1908. – Ч. 72. – 28 березня (10 лютого); Работа среди народа // Галичанинъ. – 1910. – Ч. 15. – 20 січня (2 лютого).

²⁷ Наблюдатель изъ-надъ Буга. Дописи. Отъ Сокала // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 35. – 13 (26) лютого.

²⁸ Николаевичъ. Честолюбіє нашего крестьянства // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 89. – 23 квітня (6 травня).

²⁹ Неопрятность крестьянь // Галичанинъ. – 1904. – Ч. 7. – 10 (23) січня.

³⁰ Там само.

³¹ Николаевичъ. Въ дѣлѣ школьной молодежи // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 151. – 8 (21) липня.

³² Вендланд А. В. Русофіли Галичини... – С. 21–22.

³³ Українські голоси о русскомъ манифестѣ // Галичанинъ. – 1908. – Ч. 15. – 18 (31) січня.

політичних інструментів, як віча, зберігаючи погляд на політику як «справу еліт»³⁴. Такий підхід до комунікації зі селянством не додавав русофілам популярності.

Складовою русофільського «ідеалу» була переконаність у neodмінній потребі для парафіяльного духовенства брати участь у культурному і громадському житті краю. Священницька верства відігравала ключову роль як джерело формування інтелігенції протягом тривалого часу, і це було однією з причин гострих виступів русофілів проти ідеї запровадження целібату поміж греко-католицьким духовенством³⁵. Передумовою успішної роботи священника на користь суспільства мало стати його задовільне матеріальне забезпечення з боку держави, що звільнило б духовенство від потреби брати зі селян плату за послуги, яка нерідко ставала причиною непорозуміння між парохом і громадою³⁶. Священник мав бути не просто активним громадсько-культурним діячем, а також і опікуном-просвітителем селянства, оберігаючи його від негативного впливу нових ідеологій³⁷. У питанні економічної діяльності парохів русофіли не схвалювали розпорядження папи Пія X, який закликав духовенство не брати активної участі в роботі кредитних установ. Виконання папських побажань, на їх думку, завдало б шкоди товариствам, чию роботу часто підтримували представники кліру³⁸. Прикладом діяльності священника, наближеним до русофільського ідеалу, можна вважати отця Ростовича з Ліска, який провадив у парафії активну освітню і культурну діяльність, зокрема розвинув місцеву парафіяльну школу³⁹.

Ознакою наростаючого протиріччя між традицією і русофільською ідентичністю стала відсутність у авторів «Галичанина» чіткого розуміння ролі в політичних питаннях духовенства загалом і греко-католицьких парохів зокрема. Акцентуючи на ключовій ролі Церкви в житті суспільства, русофіли виступали проти «партійності» кліру. «Партійністю» вважали дії духовенства в межах модерної української національної ідентичності. На початку XX ст. Греко-католицька церква в Галичині, наслідуючи Католицьку церкву на польських землях, перетворювалася в чітко виражену національну структуру. Русофіли ж трактували модерне українство як «сепаратизм» стосовно «общерусской» культури і відмовляли українству в праві бути окремою самодостатньою культурою⁴⁰. Русофіли звинувачували українські партії в радикалізації суспільства, у підштовхуванні молоді до «пайдократизму»⁴¹.

³⁴ Новый «подвиг» пайдократовъ // Галичанинъ. – 1904. – Ч. 180. – 12 (25) серпня.

³⁵ Безбрачіе духовенства // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 37. – 15 (28) лютого; *Николаевичъ*. Самооплеваніе // Галичанинъ. – 1904. – Ч. 267. – 26 листопада (9 грудня).

³⁶ Законопроектъ о повышеніи конгруи духовенства // Галичанинъ. – 1905. – Ч. 76. – 3 (16) квітня; Ч. 77. – 5 (18) квітня; Ч. 78. – 6 (19) квітня; Въ дѣлѣ конгруи // Галичанинъ. – 1905. – Ч. 123. – 2 (15) червня.

³⁷ Борьба духовенства съ социализмомъ // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 13 і 14: Додаток; Духовенство и народъ // Галичанинъ. – 1906. – Ч. 243. – 5 (18) листопада.

³⁸ Объ участіи духовенства въ кредитнихъ обществахъ // Галичанинъ. – 1910 (1911). – Ч. 287. – 23 грудня (5 січня).

³⁹ Дописи. Отъ Лѣска // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 70. – 27 березня (9 квітня).

⁴⁰ *Мончаловскій О.* Главныя основы русской народности... – С. 8–9.

⁴¹ Див., напр.: *Николаевичъ*. Недостатки педагогіки // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 105. – 11 (24) травня; Молчите, безстыдники! // Галичанинъ. – 1907. – Ч. 121. – 31 травня (13 червня); Причины и послѣдствія убійства намѣстника // Галичанинъ. – 1908. – Ч. 75. – 1 (14) квітня.

Конфлікт між традиційним уявленням про важливу роль Церкви в суспільно-політичному і культурному житті, з одного боку, та несумісністю русофільської ідентичності з курсом, яким рухалася ГКЦ, з іншого, породжував дисонанси в заявах русофілів. Ілюстрацією може бути ситуація з «доповнюючими» виборами до Галицького сейму в 1904 р. на Бродівщині, де проти лідера християнсько-суспільного руху О. Барвінського русофіли висунули кандидатом о. Теодозія Еффиновича. Під час візиту протягом виборчої кампанії до округу митрополита Андрея Шептицького видавці «Галичанина» надіялися, що чутки про підтримку владикою О. Барвінського неправдиві, оскільки такі дії йшли би «врозріз бажання громади» бачити депутатом русофільського кандидата. Отож, втручання очільника Церкви було подано як недоцільне, таке, що могло викликати обурення кліру, адже до сейму просували кандидатуру священника⁴².

Звичним для русофілів на початку ХХ ст. стало відстоювання важливості ролі Церкви лише в тих випадках, коли це сприяло «руско-народной» партії. В інших ситуаціях духовенство звинувачували в «партійності»⁴³. Узалежнення поглядів від конкретної поточної ситуації стосувалося не лише церковних справ, а й діяльності світських інституцій. Товариство «Ризниця», на думку видавців «Галичанина», розвивалося тільки завдяки представникам «руско-народной» партії, які не акцентували на партійній приналежності, тоді як привнесення «українцями» «партійної політики» всередину товариства зашкодило його функціонуванню⁴⁴.

Позаяк націоналізація ГКЦ відбувалася з ініціативи і при активній підтримці найвищих ієрархів, то їх гостра критика з боку русофілів стала буденним явищем. У центрі уваги знаходився митрополит Андрей Шептицький. Спочатку русофіли мали надію, що новий митрополит відверне духовенство від «партійності» й «політиканства», куди його штовхав митрополит Сильвестр Сембратович (1836–1898)⁴⁵. Протягом перших років у сані митрополита Андрей Шептицький провадив обережну політику, не бажаючи посилювати міжпартійні суперечки усередині Церкви, що давало надію русофілам⁴⁶. Але після того як митрополит зайняв чітку проукраїнську позицію, він перетворився на об'єкт критики. Ця критика торкалася як політичних, так і культурних аспектів.

Насамперед русофіли сумнівалися в доцільності участі митрополита у політичних процесах, зокрема в перемовинах українських сил з поляками і Віднем⁴⁷. Стверджувалося, що всі дії митрополита спрямовані на підтримку «українофільської» партії й ігнорують потреби значної частини його пастви⁴⁸. Показовою стала реакція на

⁴² Посольській виборъ Барвинского и митрополить // Галичанинъ. – 1904. – Ч. 81. – 13 (26) квітня.

⁴³ Наприклад, слова на адресу Перемишльського єпископського ординаріату щодо ситуації навколо гімназії в Перемишлі: «Странно, до чого можуть довести політичеськіи ошибки людей, которымъ слѣдовало-бы не мѣшатись въ партійныи борьбы и быти исключительно лишь священниками» [Атеизмъ въ гимназіи // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 70. – 27 березня (9 квітня)].

⁴⁴ «Мане, текель, фаресь» // Галичанинъ. – 1904. – Ч. 100. – 5 (18) травня.

⁴⁵ Благословень грядый // Галичанинъ. – 1900. – Ч. 252. – 7 (20) листопада.

⁴⁶ Докладніше див.: *Расевич В.* Митрополит Андрей (Шептицький)...

⁴⁷ Митрополить въ роли политика // Галичанинъ. – 1911. – Ч. 21. – 27 січня (9 лютого).

⁴⁸ Там само.

заборону митрополитом політичної діяльності священників поза межами парафій. Це рішення викликало різко негативну оцінку з боку націонал-демократів. У статті «Ad maiorem Poloniae gloriam» редактор газети «Діло» Льонгин Цегельський звинуватив владу у валленродизмі і праці на користь поляків. Звучали й думки, що така заборона – на користь русофілам. Утім, «Галичанин» написав, що рішення лише позірно корисне русофільському середовищу, бо його застосовуватимуть вибірково – строго щодо парохів-русофілів і значно вільніше щодо священників-українофілів⁴⁹. Прикладом критики у сфері культури є оцінка пастирського послання митрополита до поляків греко-католицького обряду. Спочатку реакція була позитивна – як приклад відокремлення політики від релігії для католиків і архієпископа Більчевського. Згодом було висловлено думку, що послання спрямовано до «слабких» русинів, відступників від своєї народності, які не варті уваги вищої ієрархії, оскільки не є частиною «руссаго» народу. У цьому контексті пролунало теж звинувачення у «космополітизмі»⁵⁰.

Порівняно з митрополитом Сильвестром Сембратовичем і станіславівським єпископом Григорієм Хомишиним, критика митрополита Андрея була поміркованою і зваженою. Подекуди русофільська преса захищала його від польських атак і групи «молодих» русофілів на чолі з Володимиром Дудикевичем⁵¹. Натомість владики Сильвестр Сембратович і Григорій Хомишин були об'єктами гострих нападів. Якщо про колишнього митрополита згадували ретроспективно, то діяльність станіславівського владики постійно була в полі зору русофілів. Його діяльність ішла врозріз не лише з русофільською ідентичністю, а й з традицією, адже єпископ Хомишин був прихильником наближення ГКЦ до західного обряду. Тому постать єпископа ставала найчастішим об'єктом критики на шпальтах русофільської преси⁵². За «прозахідність» і «зраду східного обряду» русофіли критикували теж Василянський чин⁵³.

У контексті культурологічних дискусій щодо східної/західної приналежності ГКЦ варто розглянути питання православ'я в русофільській ідентичності і традиції. Воно неодноразово ставало приводом до критики і навіть переслідування цього середовища (показовий приклад – Львівський процес 1882 р.). Зберігаючи лояльність до Габсбургів, русофіли водночас прихильно висловлювалися щодо східної конфесії, оскільки вважали її одним із фундаментів «общерусской» культури. Звідси виникала увага до Росії як до найбільшої православної країни. Так, наприклад, «Галичанин» дуже прихильно висловлювався про Росію під час російсько-японської війни і засуджував «Діло» за його прояпонську позицію⁵⁴. Вони засуджували (принаймні на шпальтах преси) православну агітацію, втім не заперечуючи її існування в Галичині.

⁴⁹ «Діло» атакує митрополита // Галичанинъ. – 1908. – Ч. 179. – 9 (22) серпня.

⁵⁰ Д-ръ П-къ. Польское посланіе митрополита Андрея Шептицаго // Галичанинъ. – 1904. – Ч. 232. – 14 (27) листопада.

⁵¹ Митрополитъ Андрей въ воображеніи новокурсниковъ // Галичанинъ. – 1910. – Ч. 51. – 5 (18) березня.

⁵² Напр.: Єпископъ одной партіи // Галичанинъ. – 1907. – Ч. 58. – 14 (27) березня; Камо грядете? // Галичанинъ. – 1908. – Ч. 74. – 30 березня (12 квітня); Походъ Станіславовского владыки противъ русской печати // Галичанинъ. – 1910. – Ч. 270. – 1 (14) грудня.

⁵³ Василянє латини заторами // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 30. – 24 квітня (7 травня); Опека іезуитовъ надъ василіанами // Галичанинъ. – 1904. – Ч. 162. – 21 липня (3 серпня).

⁵⁴ Политическое мракобѣсіе // Галичанинъ. – 1904. – Ч. 38. – 18 лютого (2 березня).

Найвищого рівня напруги це питання сягнуло на початку 1910 р., коли частина священників-русофілів представила митрополиту «Пропамятне письмо руського духовенства» зі скаргами на «партійність» духовенства, утиски східного обряду, виправданням православної пропаганди в Галичині. Викликана документом дискусія щодо православ'я виразно окреслила несумісність русофільських бажань з політичною і культурною дійсністю.

Християнсько-суспільний рух

В українському політичному спектрі Галичини початку ХХ ст. християнські суспільники були консервативною силою, яка намагалася пристосувати традиційні цінності – клерикалізм, соціальну структуру суспільства, досягнення змін шляхом неквапливих рішень і компромісів, відкидання конфронтації як методу й самоцілі – до умов і викликів часу. Бачення християнськими суспільниками ролі й місця Церкви в житті українського суспільства подекуди збігалось з русофільськими візіями: їх цікавили одні й ті ж питання традиції, виховання молоді, етики й моралі, ролі парафіяльного духовенства, взаємодії з ієрархами ГКЦ. Проте концепції християнських суспільників ґрунтувалися на інших основах. Насамперед це було пов'язано з опорою групи О. Барвінського на західну традицію, у тому числі церковну. Видавці часопису «Руслан» доводили західну природу греко-католицького обряду: «Галицький обряд Русинів може назвати ся вповні католицьким, бо в своїх церемоніях виражає віру католицьку в особенний спосіб, однак грецьким не є, лиш до грецького подібний, а в багатьох сходиться з ним. Проте чисто грецьким не є, але греко-руським і католицьким... Щодо віросповідання Русини галицькі є такого самого, як і християни латинського обряду. Русини галицькі є такими самими католиками, як і всі інші католики на цілій кулі земній. Ріжниця в догматах між віросповіданем католиків Русинів галицьких і яких будь правдивих католиків найменшої нема»⁵⁵.

Християнські суспільники були прихильниками активної ролі Церкви в суспільстві. Опираючись радше на західну культурну традицію, вони активно наводили приклади успішної діяльності європейських клерикальних партій (найчастіше австрійських клерикалів Карла Люеґера) і відстежували суспільно-політичну діяльність кліру. Водночас редакція «Руслана» гостро критикувала заходи європейських урядів, спрямовані на обмеження впливу Церкви. Найчастіше у фокусі опинялась Франція, де на початку ХХ ст. було прийнято одразу декілька законодавчих актів, які обмежували роль кліру⁵⁶.

Християнські суспільники акцентували на заслугах греко-католицького духовенства в історії українського національного руху в Галичині. Вони полемізували з видавцями часопису «Діло», які відстоювали необхідність секуляризації суспільно-політичного простору⁵⁷. Втім, робили це порівняно обережно, зважаючи на тісну

⁵⁵ Блуд карає блудячих // Руслан (Львів). – 1903. – Ч. 58. – 12 (25) березня.

⁵⁶ Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства // Руслан. – 1907. – Ч. 183. – 15 (28) серпня; Внутрішня сила французских католиків // Руслан. – 1907. – Ч. 188. – 22 серпня (4 вересня).

⁵⁷ «Nie macie szlachty» // Діло (Львів). – 1899. – Ч. 192. – 27 серпня (8 вересня); У тому танці два кінці! // Руслан. – 1899. – Ч. 191. – 26 серпня (7 вересня); Крути-верти!.. // Руслан. – 1899. – Ч. 195. – 31 серпня (12 вересня); Перегляд часописей // Діло. – 1899. – Ч. 196. – 1 (13) вересня; Ч. 197. – 2 (14) вересня.

взаємопов'язаність тогочасного духовенства з русофілами, ставлення до яких у прихильників О. Барвінського було однозначно негативним: «Руслан» таврував русофілів за «національний нігілізм»⁵⁸ і називав «платними ренегатами»⁵⁹. Наводили й раціональні аргументи. У фейлетоні «З того світа» йшлося про мандрівку фейлетоніста «Руслана» раєм, де постаті з історії України розпитували його про сучасний стан української суспільності Галичини. У відповідь журналіст із сумом констатував, що замість культурного й політичного розвитку галицькі українці надалі дискутують про правопис⁶⁰. У цій задавленій суперечці видавці «Руслана» відстоювали фонетику, уважаючи, що етимологія не так зберігає традиції української мови, як наближає її до чужого й неіснуючого «общерусского языка»⁶¹.

Засадничим принципом християнсько-суспільного руху був клерикалізм. У прем'єрному числі «Руслана» видавці проголошували опору на християнську традицію в «народній праці»⁶². Надалі вони заперечували трактування релігії як приватної справи кожної людини⁶³. Поширення цієї ідеї приписували намірам «соціалістичного інтернаціоналу» відірвати народ від Церкви задля його використання в побудові утопічних соціалістичних конструкцій⁶⁴, а також ліберальній ідеології з її гаслом тотальної свободи і «грубим матеріалізмом»⁶⁵. Прихильники О. Барвінського бачили модерні ідеології загрозою для християнського світогляду⁶⁶. Крім соціалізму й лібералізму, критиці піддано й націоналізм, який радикалізував суспільство (як українське, так і польське) і «породжує вузькоглядний шовінізм»⁶⁷.

Християнські суспільники проголошували необхідність «християнізації» системи освіти, насамперед шкільної. Передбачалося закріпити за Церквою викладання не лише науки релігії, а й ряду світських предметів⁶⁸. Право Церкви на таку роль в освіті обґрунтовували історичною традицією: «Церква виступає з правом до школи, покликуючи ся на переказане їй Ісусом Христом покликане учительське. Церква може також зовсім справедливо навести своє право, що она є властиво цивілізуючою силою; церква розбудила гадку заснування шкіл, она є матерю школи, основателькою многих шкіл, она збирала дітей і висилала учителів. Доперва коли показало ся, як

⁵⁸ Москвофільське кредо credo // Руслан. – 1899. – Ч. 45. – 26 лютого (10 березня); Ч. 47. – 28 лютого (12 березня); Національні нігілісти // Руслан. – 1898. – Ч. 292. – 31 грудня (12 січня).

⁵⁹ Час отверезити ся! // Руслан. – 1898. – Ч. 197. – 3 (15) вересня.

⁶⁰ З того світа // Руслан. – 1897. – Ч. 1. – 1 (13) січня.

⁶¹ Наші ренегати // Руслан. – 1899. – Ч. 8. – 12 (24) січня.

⁶² З Різдом Христовим! // Руслан. – 1897. – Число на показ.

⁶³ Релігія не є річю приватною // Руслан. – 1897. – Ч. 61. – 15 (27) березня.

⁶⁴ Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства // Руслан. – 1907. – Ч. 183. – 15 (28) серпня.

⁶⁵ Наші наміри // Руслан. – 1897. – Ч. 6. – 9 (21) січня; Ч. 16. – 21 січня (2 лютого); Борба о християнський світогляд // Руслан. – 1912. – Ч. 42. – 24 (11) лютого.

⁶⁶ Борба о християнський світогляд // Руслан. – 1912. – Ч. 42. – 24 (11) лютого.

⁶⁷ Переписка учеників // Руслан. – 1903. – Ч. 20. – 25 січня (7 лютого).

⁶⁸ Школа, церква і держава // Руслан. – 1897. – Ч. 92. – 25 квітня (7 травня).

важною річчю є не тільки відомости подавані в школі, але й вплив на dorостаючи покоління, почала й держава дбати про школи і взяла їх в свої руки»⁶⁹.

Визначальну роль у питаннях виховання молоді християнські суспільники відводили вчителю. Образ «досконалого» вчителя мав включати релігійність і дотримання церковних обрядів, співпрацю в освітніх справах з духовенством, повагу до авторитету дідачів, Крайової шкільної ради. Результатом діяльності такого вчителя мало стати покоління моральних християн, що поважають усталені суспільні авторитети⁷⁰.

Подібно до русофілів християнські суспільники не були прихильниками радикальних політичних виступів загалом і молоді зокрема. Студентську сецесію 1901 р., спричинену неприхильним ставленням університетської адміністрації до мовних домагань українців, «Руслан» потрактував як необдуманий, але вимушений крок⁷¹. О. Барвінський, який сам негативно поставився до вчинку студентів⁷², закликав використати ситуацію для реалізації права українців на національний університет⁷³. Непродуктивною вважав студентську сецесію й інший лідер руху, професор університету Кирило Студинський⁷⁴. Християнсько-суспільне середовище не виступало проти масових віч, але закликала перетворити їх з трибуни для порожніх гасел на політичну і культурну школу⁷⁵.

Важливим завданням проголошували активізацію душпастирської та громадсько-просвітницької діяльності парафіяльного духовенства. Передумовою мало стати покращення матеріального становища священників та їхніх сімей⁷⁶. Видавці «Руслана» й тут наголошували на історичному аспекті – провідній ролі духовенства в розвитку української культури⁷⁷. Акцент зроблено й на близькості греко-католицького духовенства і селянства. Парохи мали бути не тільки зразком моральності, а й прикладом ефективного господарювання⁷⁸.

Для середовища з консервативним і клерикальним світоглядом природним було бажання здобути підтримку вищої ієрархії Греко-католицької церкви. Найкращою для товариства ситуація була за часів митрополита Сильвестра Сембратовича. Направлена під час установчого з'їзду Католицького русько-народного союзу (першого

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ «Учитель». Школа а церков // Руслан. – 1905. – Ч. 70. – 26 березня (8 квітня); Ч. 71. – 29 березня (11 квітня).

⁷¹ Народна жалоба // Руслан. – 1901. – Ч. 263. – 21 листопада (4 грудня); *Барвінський О.* Доси були слова – тепер потреба діл // Руслан. – 1901. – Ч. 275. – 6 (19) грудня.

⁷² *Аркуша О.* Український християнсько-суспільний рух у Галичині... – С. 82.

⁷³ *Барвінський О.* Доси були слова – тепер потреба діл // Руслан. – 1901. – Ч. 275. – 6 (19) грудня.

⁷⁴ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника), відділ рукописів. – Ф. 11 (Барвінські). – Спр. 2483 / п. 149. – Арк. 54 зв. (Лист К. Студинського до О. Барвінського, 5 грудня 1901 р.), 56 (Лист К. Студинського до О. Барвінського, 15 лютого 1902 р.).

⁷⁵ По вічу // Руслан. – 1897. – Ч. 243. – 25 жовтня (6 листопада).

⁷⁶ Суспільне упосліджене духовенства руского // Руслан. – 1897. – Ч. 203. – 7 (19) вересня.

⁷⁷ Становище руского священника в суспільности // Руслан. – 1897. – Ч. 120. – 29 травня (10 червня).

⁷⁸ Наші наміри // Руслан. – 1897. – Ч. 6. – 9 (21) січня; Ч. 16. – 21 січня (2 лютого).

організаційного оформлення християнсько-суспільного руху) до влади делегація повернулася з таким повідомленням: «заявили Є. Е. Кардинал, що все і всюди і на кожному кроці будуть підпирати змагання нашого товариства і уділили нам свого благословення»⁷⁹. Але навіть за такого сприяння прихильникам О. Барвінського не вдалося здобути популярність серед духовенства. Невдачею завершилися й починання митрополита під час зборів представників духовенства у Львові в грудні 1896 р. На зборах владика закликав поборювати антицерковні тенденції деяких політичних сил, очолюваних світською інтелігенцією⁸⁰.

Якщо причини послаблення русофільства серед духовенства полягали в конфлікті традиції з ідентичністю, то у випадку з християнськими суспільниками таку причину потрібно шукати радше в цінностях, що не торкалися винятково церковного питання. Це середовище мало намір шукати компроміси з польськими політичними силами, а їх ідеалом залишалася «нова ера». За умов загострення українсько-польських відносин на початку ХХ ст. така ідея призводила лише до падіння популярності руху, зокрема й серед духовенства, яке орієнтувалося на найпотужнішу тогочасну українську силу в краї – Українську національно-демократичну партію.

Після смерті митрополита Сильвестра відносини прихильників О. Барвінського з митрополитом престолом ускладнилися. Видавці «Руслана» відверто виступали за кандидатуру на митрополита перемишльського єпископа Костянтина Чеховича⁸¹. Однак митрополитом став станиславівський єпископ Юліан Куїловський (1826–1900), який майже не втручався в громадсько-політичні справи. Очоловану ним досі єпархію видавці «Руслана» критикували за міцність русофільських настроїв і родинний патерналізм у керівництві. Газета так відгукнулася на номінацію митрополитом Юліана Куїловського: «Супротив доконаного факту іменования еп. Куїловского митрополитом галицької Руси, остає нам лише сказати: Дай Боже, щоби те не стало ся, чого ми по-боювали ся перед его іменованем!»⁸².

Наступні великі надії середовище поклало на Андрея Шептицького. Консерватори сподівалися, що новий владика підтримає їхні починання. Ці очікування були оприлюднені в статті з нагоди двохсотліття переходу Львівської єпархії на унію: «Сієє надія, що небавом вже стане на чолі Руско католицької Церкви муж, що скріпить і забезпечить її підвалини, які старають ся підорвати з одного боку ті, що бажали би втрути Русь в темряву схизми, а другі, що бажують з серця нашого вирвати всяку віру. Серед темряви тої, яка нині залягає Галицьку Русь, сходить сонце надії, що своїм світлом розжене темряву і теплотою оґріє і покріпить серця руского народу...»⁸³. Митрополит Андрей Шептицький справді став визначною постаттю церковного життя, але християнсько-суспільного середовища він не підтримав, зробивши ставку на співпрацю з УНДП. Вагомою причиною непідтримки християнських суспільників

⁷⁹ Нове руске товариство політичне у Львові // Правда (Львів). – 1896. – Ч. 41. – 11 (23) жовтня.

⁸⁰ Промова Єго Емінінції Кард. Митр. Дра Сильвестра Сембратовича виголошена дня 10-го гр. 1896 при відкритті зборів відпоручників духовенства // Руслан. – 1897. – Ч. 1. – 1 (13) січня.

⁸¹ Після події! // Руслан. – 1899. – Ч. 9. – 13 (25) січня.

⁸² Там само.

⁸³ 1700–1900 // Руслан. – 1900. – Ч. 222. – 1 (14) жовтня.

була організаційна і дійова слабкість їхніх товариств, нездатність поширити вплив навіть серед загалу духовенства⁸⁴. На відміну від русофілів, які критикували курс митрополита, у статтях і дописах «Руслана» образ владики залишався позитивним. Причину невдач прихильників О. Барвінського потрібно шукати не у глибинних конфліктах ідентичності й традиції з новою добою, а радше в політичній кон'юктурі.

Дилеми Греко-католицької церкви

Перед загрозою втрати провідного становища в суспільно-політичному житті Галичини греко-католицьке духовенство змушене було шукати вихід із ситуації, змінювати налаштування до ролі Церкви в суспільстві. Початок ХХ ст. став пошуком «золотої середини» між інституційним консерватизмом ГКЦ і новочасними викликами – перш за все соціалізмом і націоналізмом. Консерватизм ГКЦ проявлявся у претензіях на суспільний провід, політичному легалізмі та акцентуванні соціальних поділів. У світлі поширення модерних ідеологій соціалізму й націоналізму ці положення виявилися під загрозою. Соціалізм тяжів до революційності й мобілізації до активного громадського життя нижчих верств суспільства. Націоналізм апелював до емоцій людини, яка ставала вкрай чутливою до «Інших». Практичними втіленнями ставали дії, що йшли врозріз із християнськими цінностями (наприклад, убивство Мирославом Січинським у 1908 р. намісника Галичини Анджея Потоцького).

У реакції на нові виклики і в оцінюванні власного становища в суспільстві Церква не була єдиною – погляди найвищих ієрархів і парафіяльного духовенства різнилися. Окрема ситуація – з часописом «Нива», який видавали у Львові василіяни. Будучи відображенням поглядів частини місцевих парохів, вміщувані в часописі тексти зазвичай ішли й у фарватері політики очільників Церкви. Втім, у деяких випадках видно й розбіжності, наприклад, між авторами «Ниви» і митрополитом Андреем Шептицьким. Прикладом такого розходження є ставлення до феномену модернізму, дискусії навколо якого охопили Католицьку церкву наприкінці ХІХ ст. Заклики до оновлення Церкви наштовхнулися на опір «антимодерністів», особливо при понтифікаті Пія Х (1903–1914). Щойно за папи Бенедикта XV (1914–1922) почалося обережне втілення в церковній практиці деяких модерністських ідей⁸⁵. Протягом понтифікату Пія Х василіяни, які після реформування єзуїтами в 1882 р. схилилися до західної церковно-культурної традиції, таврували модернізм як «лібералізм, прикритий плащиком католицизму»⁸⁶. Митрополит Андрей Шептицький через свої погляди на шляхи оновлення Церкви в ці роки потрапив під підозру в модернізмі⁸⁷.

⁸⁴ Організаційну недієздатність Католицького русько-народного союзу визнавав його голова о. Іван Чапельський: ЛННБУ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. – Ф. 11 (Барвінські). – Спр. 2720 / п. 163. – Арк. 30 (Лист І. Чапельського до О. Барвінського, 27 січня 1901 р.); про організаційні хиби, впливи і членів «Руської громади» докладніше див.: *Аркуша О.* Український християнсько-суспільний рух...; про причини неуспіху Християнсько-суспільного союзу див.: *Мудрий М.* Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині...

⁸⁵ Докладніше див.: *Гентош Л.* Ватикан і виклики модерності: східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). – Львів, 2006. – С. 29–96.

⁸⁶ Волянський О. Про ересь модернізму // *Нива* (Львів). – 1908. – Ч. 6. – 15 березня.

⁸⁷ *Гентош Л.* Ватикан і виклики модерності... – С. 24.

У контексті антимодерністської кампанії в церковному середовищі сформувався стосовно ролі духовенства уявлення про «ідеальну модель». Вона ґрунтувалася на «християнсько-католицькому світогляді» і була висвітлена на сторінках «Ниви». Стержнем мала бути загальнолюдська культура в тісному взаємозв'язку з Богом і Церквою. Завданням культури проголошувалося поширення і зміцнення католицького світогляду, служіння потребам християнства. Водночас культурні напрями (під якими розуміли політичні, наукові і власне культурні аспекти), що суперечили проголошеному завданню, мали бути припиненими зусиллями держави: «Если церков є жерелом правди, то всьо єї засадничо противне мусить бути ложюю, а яко таке заслуґує на усунене. Церков не може фізичними средствами держави ширити своїх ідей, але ними боронити ся може і повинна»⁸⁸.

Такі погляди не могли на початку ХХ ст. забезпечити Церкві збереження суспільного авторитету й ролі. Була потрібна гнучкіша політика. Першим з митрополитів, який усвідомив потребу перетворення Церкви задля збереження її впливу на суспільство, був Сильвестр Сембратович, який чітко заявив про себе як русина-народовця⁸⁹. Ключову роль у збереженні кліром суспільного значення відіграв митрополит Андрей Шептицький. Першим кроком до подолання проблеми пошуку місця Церкви в модерній секулярній добі стало визнання нової реальності й неможливості утримувати перевагу церковної ієрархії в українській політиці: «Справ, які взяла у свої руки світська інтелігенція, ми їй не відбираємо! Бо й не хочемо відбирати! Часи, коли руську інтелігенцію репрезентували самі лише священники, минули безповоротно»⁹⁰. Перед кліром ставилося завдання насамперед утримати провід у справах віри й моралі. Способом осягнення цієї мети мала стати активніша діяльність священників у економічній і соціальній сферах. Від духовенства вимагали безпосередньої участі в культурних та економічних акціях, а найбільше вітали власну ініціативу таких заходів⁹¹. Таким чином митрополит намагався спрямувати громадську активність парафіяльного духовенства в помірковане та прийнятне для вищої ієрархії русло.

Суттєвим елементом боротьби за збереження позицій Церкви була критика митрополитом Андреем Шептицьким з консервативних позицій соціалізму, яка ґрунтувалася на положеннях папської енцикліки «*Rerum Novarum*». Енцикліка розглядала відносини між владою, капіталом, робітниками і Церквою. Вона визнавала право кожного на приватну власність, а робітників – на створення профспілок, однак відкидала соціалістичну ідеологію. На цьому документі ґрунтувалася соціальна програма митрополита: релігія і моральність – це питання суспільного, а не приватного порядку; приватна власність – природна; люди є рівні від природи, проте абсолютна соціальна рівність – утопія; неприпустимість посягань на традиційну сім'ю, родинні

⁸⁸ *Волянський О.* Начерк християнсько-католицького світогляду // *Нива*. – 1908. – Ч. 5. – 1 березня.

⁸⁹ Руслан. – 1898. – Ч. 164: Додаток. – 24 липня (5 серпня).

⁹⁰ Наша програма. Пастирське послання Єпископа Андрея до духовенства, 1 серпня 1899 р. // *Шептицький Андрей.* Пастирські послання 1899–1914 рр. / [упор. О. Гайова, Р. Тереховський]. – Львів, 2007. – Т. 1. – С. 21.

⁹¹ Про достоїнство і обов'язки священника // *Шептицький Андрей.* Пастирські послання... – Т. 1. – С. 172–173.

зв'язки; соціалізм – ворожа народу, Церкві й Богу секта⁹². Важливим є міркування владики про неможливість абсолютної справедливості: «То річ цілковито певна, що при найідеальніших уставах і при виміренню справедливості, зближенім найбільше до ідеалу, ще лишиться можливість великих конфліктів, ще лишиться велика трудність в виміренню, осудженню того, що кому по справедливості належиться»⁹³.

Церковні ієрархи намагались обмежувати таку політичну діяльність парафіяльного духовенства, яка, на їх думку, ішла врозріз з ученням Церкви і шкодила її авторитету. У цьому плані досить назвати вже згадуване рішення митрополита Андрея Шептицького про заборону громадсько-політичної діяльності парафіяльними священиками поза межами власних парафій, яке викликало негативне збурення як у русофільському, так і в народовському середовищах. У контексті його ідей про моральний провід духовенства вкрай небажаним було перетворення парохів на партійних функціонерів.

Досить жорстко до участі парафіяльного духовенства в політичному житті підходив станиславівський єпископ Григорій Хомишин. Про незадовільний стан єпархії, зокрема про зближення частини парохів з радикалами, писали і русофіли, і християнські суспільники⁹⁴. Важливим заходом єпископа стало заснування, поряд зі світськими інституціями, підпорядкованих Церкві культурно-просвітницьких товариств. Це мало нагадувати парафіяльним священикам про пріоритет душпастирських обов'язків, з чим, на думку владики, світські товариства не справлялися через релігійну індиферентність⁹⁵. Водночас Григорій Хомишин забороняв духовенству передплачувати й читати газети, що містили матеріали антицерковного змісту. Сюди було віднесено не лише радикальні часописи, а й впливові «Діло» і «Галичанин» (останній – за звинуваченням у пропаганді православ'я)⁹⁶. Такі дії зумовили звинувачення єпископа русофілами і націонал-демократами в потуранні «Руслану» і християнсько-суспільному руху⁹⁷.

Погляди Григорія Хомишина справді мали помітну спільність із баченням ситуації християнськими суспільниками. Подібно до О. Барвінського та його прибічників, станиславівський владики бачив опору в західній клерикальній традиції. Єпископ і християнські суспільники доволі легко знаходили спільну мову стосовно зміцнення ролі й авторитету Церкви. Точка зору єпископа про те, що єдиною запорукою культурного розвитку українців є «ухрестиянення суспільности», пріоритет у якому має належати Греко-католицькій церкві⁹⁸, перегукувалася з публікаціями газети «Руслан». Григорій Хомишин теж схвально відізвався про створення в 1911 р. Християнсько-суспільного союзу на чолі з О. Барвінським⁹⁹.

⁹² О квестії соціальной. Пастырське послання Митрополита Андрея до духовенства, 1904 // *Шептицький Андрей. Пастырські послання...* – Т. 1. – С. 544.

⁹³ О квестії соціальной... – С. 533.

⁹⁴ Указанія для новаго єпископа // *Галичанинъ*. – 1904. – Ч. 60. – 14 (27) березня.

⁹⁵ *Єврейшій О.* Єпископ Григорій Хомишин... – С. 22.

⁹⁶ Травля русско-народной партіи въ станиславовской єпархіи // *Галичанинъ*. – 1908. – Ч. 78. – 4 (17) квітня.

⁹⁷ Камо грядете? // *Галичанинъ*. – 1908. – Ч. 74. – 30 березня (12 квітня); Собачий куток // *Руслан*. – 1911. – Ч. 123. – 6 червня (24 травня).

⁹⁸ *Єврейшій О.* Єпископ Григорій Хомишин... – С. 26.

⁹⁹ Там само. – С. 27.

Парафіяльне духовенство не було єдиним у своїх думках і починаннях. Наприкінці XIX ст. воно надалі становило дійову і впливову частину української інтелігенції Галичини, було активно залучене до більшості сфер національного життя і продовжувало вважати себе лідером українського руху¹⁰⁰. Провести виразну межу між громадсько-політичною активністю парохів та їх безпосередніми священницькими обов'язками було складно. Багато священників було задіяно в структурах Національно-демократичної партії, інші продовжували дотримуватися русофільського світогляду, що призводило до непорозумінь як з громадою, так і з церковною владою¹⁰¹.

Українські партії в Галичині по-різному бачили місце духовенства в суспільному житті загалом і реалізації партійних програм зокрема. Для консервативних середовищ воно мало стати основою авторитету й ролі Церкви в суспільстві. Вагому роль парафіяльного духовенства визнавали й націонал-демократи, попри загальні секуляризаційні гасла, оскільки світської інтелігенції для повного усунення кліру від суспільно-політичних справ бракувало. Навіть радикали з їх антицерковними гаслами бачили користь у впливі парохів на населення, адже ті могли виконувати просвітницьку роботу для подолання соціально-економічних проблем¹⁰².

Парафіяльне духовенство було не тільки об'єктом, а й суб'єктом суспільно-політичного життя. Глибоко укоріненим було усвідомлення ним себе як окремого стану з власною історією, традицією і призначенням, важливим для Церкви і суспільства загалом¹⁰³. Середовище парафіяльних духівників мало власну ієрархічну стратифікацію – складалося з парохів, завідателів (обидві категорії можна віднести до самостійних душпастирів) і співробітників¹⁰⁴. Поділ на парохів і співробітників сприяв проявам священницького консерватизму. До прикладу, парохі обмежували повноваження співробітників задля зменшення видатків, що провокувало конфлікти не лише між представниками цих груп духовенства, а й між парохом і громадою¹⁰⁵. Питання про стосунки між парохом і співробітником неодноразово обговорювалося на сторінках

¹⁰⁰ Колб Н. Греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині на зламі XIX–XX століть: соціальна характеристика, майновий стан, спроби самоорганізації // Галицька Митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали / [ред. кол.: З. Білик, В. Гаюк, Я. Дашкевич та ін.]. – Львів, 2008. – С. 17.

¹⁰¹ Показовим прикладом протистояння русофільської частини греко-католицького кліру з найвищою ієрархією ГКЦ стала історія з «Пропамятним письмом руського духовенства» (1910 р.). Це було звернення русофільського духовенства до митрополита Андрея, спровоковане обнародуванням у «Ниві» звинуваченням у ширенні православ'я. Русофіли не тільки відкидали звинувачення, а й представили своє бачення роботи Греко-католицької духовної семінарії у Львові, зокрема звертали увагу на поширення радикальних настроїв серед вихованців і необхідність встановлення квоти 36 % для представників русофільського середовища. Священники-русофіли, визнаючи деякі власні хиби та наявність православної пропаганди в Галичині, натякали митрополиту на можливість повторити долю Сильвестра Сембратовича, який, як стверджували, через хибну політичну позицію втратив підтримку духовенства.

¹⁰² Кісь Н. Участь парохіального греко-католицького кліру... – С. 378.

¹⁰³ Волянський О. «Нива» яка повинна бути, а яка вона є // Нива. – 1908. – Ч. 20 і 21. – 1 листопада.

¹⁰⁴ Колб Н. Греко-католицьке парафіяльне духовенство... – С. 18.

¹⁰⁵ Там само.

церковних часописів¹⁰⁶. Активній позиції парафіяльного духовенства в громадських справах сприяла теж наявність власних форм самоорганізації – деканальних соборчиків, священницьких конференцій, віч, товариств. Найактивнішим було створене в 1891 р. Товариство святого Апостола Павла, що займалося видавництвом літератури, проведенням реколекцій для різних верств населення¹⁰⁷.

Активність парохів, спрямована на утримання традиційно важливої ролі в суспільних справах, включала не тільки діяльність священників у межах русофільського, християнсько-суспільного, націонал-демократичного та інших політичних рухів, а й мала внутрішні церковні прояви. Таким було поширення церковних періодичних видань, зокрема часописів «Основа» і «Нива»: «Нам треба горністів і то сильних, щоби в гаморі наших часів їх було можна чути і почути голос нашого коменданта Христа і єго Церкви. Ті горністи то наші органи і видавництва, але не видані і на складі в магазині, лише там, куди їх треба, щоб свою службу робили»¹⁰⁸. Найважливішим інструментом поширення церковних видань називали рекламу – «богиню нашого століття». Як приклад ефективного використання реклами наводили часопис українців США «Свобода»¹⁰⁹. Утім, на практиці вплив церковних часописів був обмежений. Про це свідчить складне матеріальне становище редакцій. Так, «Нива» на кінець 1908 р. тільки друкарні заборгувала 4 тис. корон¹¹⁰. Особливий наголос робили на пасивності парохів при передплаті: редактор «Ниви» Онуфрій Волянський відзначав, що лише третина духовенства передплачує часопис, при тому багато передплатників не надсилають вчасно коштів¹¹¹.

Усе це може свідчити про неконсолідованість парафіяльного духовенства в суспільно-політичних справах. Будучи активним учасником партійного життя, воно не могло абстрагуватися від цієї діяльності задля зміцнення себе як окремого громадського чинника. Щоправда, відстоювання священниками ролі провідників українського руху на місцях, наявність власних форм самоорганізації зберігали потенціал для поєднання парохами функцій захисників традиції, душпастирів і громадських активістів. За тогочасних умов досягти певної єдності парафіяльного духовенства і поставити його діяльність на службу зміцненню авторитету Церкви можна було тільки обережними і продуманими кроками, що доволі успішно втілював митрополит Андрей Шептицький, чії зважені дії виявилися ефективнішими і популярнішими серед священників, ніж жорсткі заходи Григорія Хомишина.

¹⁰⁶ В. М. Єще про відносини між парохами а сотрудниками // *Нива*. – 1908. – Ч. 3. – 1 лютого; *Садовський М.* На тему відносин між парохами і сотрудниками // *Нива*. – 1908. – Ч. 16 і 17. – 1 вересня.

¹⁰⁷ *Колб Н.* Греко-католицьке парафіяльне духовенство... – С. 23–25.

¹⁰⁸ *Будка Н.* Вага друкованого слова і способи єго ширення // *Нива*. – 1910. – Ч. 1. – 1 січня. Див. також: *Вигнанський Й.* Голоси з кругів духовенства в справі популярного видавництва для народу // *Нива*. – 1908. – Ч. 18 і 19. – 1 жовтня; *Волянський О.* «Нива» яка повинна бути...

¹⁰⁹ *Будка Н.* Вага друкованого слова...

¹¹⁰ *О. В. (Онуфрій Волянський)* До руского Духовеньства! // *Нива*. – 1908. – Ч. 22 і 23. – 1 грудня.

¹¹¹ *Волянський О.* «Нива» яка повинна бути...

Підсумкові міркування

Збереження впливової ролі й становища Греко-католицької церкви в українському суспільстві Галичини було одним з ключових питань, перед якими на початку ХХ ст. опинилися консервативні середовища – русофіли, християнські суспільники і сама Церква. У пошуках розв'язків кожне з них керувалося власним баченням ситуації і теоретичними засадами. Для русофілів фундаментом було поєднання ідентичності, яка ґрунтувалася на східній церковній, і загалом культурній, традиції, з практиками ХІХ ст., коли провідником українського руху була церковна ієрархія спільно з русофільським рухом. Християнські суспільники шукали опори в західній культурній традиції. У самій ГКЦ теж не було єдності в поглядах через приналежність значної частини кліру до партійних структур.

Попри протилежні традиції, закладені в баченні ролі Церкви в суспільстві, помітні також і спільні риси, характерні для русофілів і християнських суспільників. Вони черпали ідеї в традиції церковного проводу в суспільстві, а на шпальтах часописів обстоювали право самотужки вирішувати питання спадщини цього лідерства, акцентували на ролі парафіяльного духовенства, християнського виховання молоді, опіки над селянами. Поєднувало їх теж несприйняття ідеї celibату серед греко-католицького духовенства з огляду на його роль як джерела інтелігенції. Стосовно селян русофіли і християнські суспільники виступали з позицій патерналізму. Увага до традиції ХІХ ст. і скептицизм щодо масової політики зумовили пошук світськими середовищами русофілів і християнських суспільників опори не серед широких верств населення, а в Церкві.

Однак причини невдач русофілів і християнських суспільників знаходяться в різних площинах. Для русофільського середовища зростання модерного українського руху і поступове перетворення ГКЦ на українську національну інституцію обернулося нездоланим конфліктом між ідентичністю, яка не сприймала модерних націй, і традицією, що відстоювала провідну роль Церкви. Ця дилема призвела до непослідовних, а почасти й дуже анахронічних поглядів на суспільну роль Церкви, коли тільки дії на користь русофільських організацій вважали правильними, а все інше означували «партійністю».

Такої дилеми не було в християнських суспільників під проводом О. Барвінського. Головною причиною невдачі цього угруповання став його дуже невеликий вплив серед населення і, як не парадоксально, серед духовенства. Зважаючи на загострення українсько-польського конфлікту, компромісні гасла християнських суспільників виштовхували їх на маргінес політичного життя Галичини. Тому неуспіх християнських суспільників треба шукати не так у розриві з часом (клерикальні партії доволі успішно діяли в Європі й Австро-Угорщині зокрема), як у несприятливій політичній кон'юктурі й нездатності пристосуватися, насамперед організаційно, до реалій масової політики.

На тлі невдач світських консерваторів ще пізнавальнішим стає питання про причини успіху самої ГКЦ у збереженні ролі й авторитету в суспільстві. Очевидно, ключовим фактором стала роль парафіяльного духовенства як опори і провідника українського руху. Неможливість його повноцінної заміни світською інтелігенцією сприяла збереженню ролі парохів, попри внутрішню неоднорідність цієї частини кліру. За таких умов зберігалася підґрунтя для відродження впливу й авторитету Церкви шляхом посилення єдності кліру, запобігання внутрішніх партійних

суперечок через активізацію власне душпастирської діяльності, перетворення священників з партійних активістів на моральних провідників громади незалежно від політичних симпатій.

Важливою передумовою успіху Церкви була діяльність митрополита Андрея Шептицького, який, на відміну від деяких середовищ всередині кліру, не намагався пропагувати і втілювати «ідеальні проекти» клерикального суспільства. Натомість, він зумів адаптувати ГКЦ до реалій масової політики і наростання українського модерного національного руху. Зближення Церкви з простими парафіянами шляхом активізації місцевого духовенства, численні пастирські послання як до кліру, так і до вірних, приклад самого митрополита, який здійснював численні подорожі не тільки Галичиною, а й до Північної Америки, його орієнтація на порозуміння з національними демократами, послідовність у відстоюванні християнських цінностей і моралі без намагань позбавити світську інтелігенцію її ролі в суспільстві – все це стало ключем до успішного пристосування Греко-католицької церкви до викликів ХХ століття.

Інший важливий підсумок стосується загальних теоретичних і практичних підвалин українського консерватизму в Галичині на початку ХХ ст. Вивчення позиції консервативних середовищ у питанні про роль Церкви в суспільстві показує, що проблематика консервативної свідомості поєднує як світські, так і церковні аспекти. Приклад русофілів і християнських суспільників, попри їхню формальну світськість, свідчить, що на початку ХХ ст. в українських консервативних середовищах Галичини ототожнення себе з традиційними цінностями нерідко полягало в балансуванні на межі світського і духовного.

Roman Lekhniuk. Church in vision of Ukrainian conservative environments in Galicia at the beginning of the 20th century

The beginning of the twentieth century was a crisis period for the Ukrainian Galician conservative environments, which were losing influence in society. This trend is reflected in the conservative's debate and practice on the role of the Church in society, which took place against the backdrop of secularization of public space. Russophile and Christian-social movement, positioning itself as a secular political forces, were looking for support in the clergy – emphasized its role in history, education of youth, maintaining social and moral foundations. Inside the church were not a single vision how to solve the crisis, restore the former authority and influence on society. The article deals with the critical conflict of Russophile tradition and identity when custom support for clergy as leaders of the society came into conflict with the identity because of Greek-Catholic Church transformation into Ukrainian national institution. Due to organizational shortcomings and unfavorable political conjuncture failed hopes of Christian-social movement to find support among the clergy. The only conservative environment that successfully transformed according to new challenges was Greek Catholic Church – thanks to Metropolitan Andrey Sheptytsky measures, strengthening internal unity of the parish clergy, growth of its pastoral activity, while maintaining traditionally active role in public life. An important factor in the modernization of the Church was a significant reduction of paternalism, which failed to make other conservative environments.

Keywords: conservatism, Greek Catholic Church, Russophile, Christian-social movement, Galicia.

Роман Лехнюк. Церковь в видении украинских консервативных сред в Галичине в начале XX века

Начало XX в. стало кризисным периодом для украинских консервативных сред Галичины, теряющих влияние в обществе. Эта тенденция отобразилась в полемике и практике консерваторов о роли Церкви в обществе, которая происходила на фоне секуляризации общественного пространства. И русофилы, и христианские общественники, позиционируя себя как светские политические силы, искали опору в духовенстве – отмечали его роль в истории, воспитании молодежи, сохранении социальных и нравственных устоев. В самой Церкви не было единого видения способов преодоления кризиса, восстановления прежнего авторитета и влияния на общество. В статье говорится о критическом противоречии русофильской традиции и идентичности, когда обычай опоры на клир как общественного лидера вступил в конфликт с идентичностью из-за преобразования Греко-католической церкви в национальную украинскую институцию. Из-за организационных недостатков и неблагоприятной политической конъюнктуры потерпели неудачу и надежды христианских общественников найти поддержку среди духовенства. Единственной консервативной средой, которая успешно трансформировалась в соответствии с новыми вызовами, была Греко-католическая церковь – благодаря мерам митрополита Андрея Шептицкого, укреплению внутреннего единства приходского духовенства, росту его пастырской активности при сохранении традиционно активной роли в общественной жизни. Важным фактором модернизации Церкви стало существенное уменьшение патернализма, чего не удалось сделать другим консервативным средам.

Ключевые слова: консерватизм, Греко-католическая церковь, русофилы, христианско-общественное движение, Галичина.